

Л. Б. Мартинова

Проблеми та новітні тенденції розвитку освітньо-кваліфікаційного потенціалу населення України

Висвітлено проблеми розвитку та ефективної реалізації освітньо-кваліфікаційного потенціалу населення. Підкреслено, що ефективність відтворення освітньо-кваліфікаційного потенціалу залежить від того, наскільки гнучко система освіти реагує на параметри зовнішнього середовища, які не завжди узгоджуються між собою в умовах ринкової економіки. Основними проблемами розвитку освітньо-кваліфікаційного потенціалу в Україні виділено: недостатнє охоплення дітей дошкільними закладами, проблему оптимізації мережі шкіл, проблему модернізації і підвищення якості професійно-технічної освіти, низький рівень заробітної плати працівників галузі освіти, недостатньо розвинуту систему безперервної освіти, структурні викривлення в системі вищої освіти, проблему забезпечення високої якості підготовки спеціалістів, низьку ефективність професійної орієнтації. Для збереження і підвищення наявного освітньо-кваліфікаційного потенціалу насальними питаннями визначаються модернізація системи освіти в напрямі забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, реалізація концепції освіти впродовж життя.

Ключові слова: людський потенціал, освітньо-кваліфікаційний потенціал, освіта впродовж життя, старіння населення, ринок праці.

За сучасних умов підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу зумовлюється не екстенсивним, а інтенсивним демографічним розвитком. Динамічний інноваційно-інформаційний прогрес світової економіки вимагає постійного зростання соціально-економічної якості відтворюваного населення. Проблема підвищення якісних показників людського потенціалу на сьогодні є однією з найбільш значимих для відтворення населення всіх європейських країн, охоплених депопуляційними тенденціями і позбавлених можливостей кількісного нарощування ресурсів праці. Тому актуальним завданням ставиться становлення «демографічної рівноваги» нового типу, за якої зменшення чисельності населення компенсується поступовим підвищенням його якості та економічно значущих характеристик, що передусім базується на покращенні умов формування освітньо-кваліфікаційної складової людського потенціалу як сукупності здобутих знань, професійних навиків і досвіду шляхом отримання людиною певного рівня освіти і кваліфікації та його безперервного підвищення.

Аналіз сучасних демографічних тенденцій широко висвітлюється у наукових працях вітчизняних учених О. І. Амоші, Б. В. Буркинського, В. В. Близнюк, Е. М. Лібанової, О. В. Макарової, О. В. Стефанишин, І. А. Цвігун, В. Новікова, К. Никонюк, О. Ф. Новікової, Л. В. Шаульської та інших. На розвитку освітньо-кваліфікаційного потенціалу України в контексті євроінтеграції зосереджують увагу І. Артёмов, Ф. Вацук, В. Геєць, Н. Діденко, Р. Офіцинський, І. Петрова, В. Сіденко, Л. Ярова, В. Юрчишин. Зарубіжні науковці З. Бауман, В. Велкоф, Л. Ерхард, К. Кінсел, Е. Прібл, Дж. Розенфелд, С. Раут Бетесда, Л. Тарантіно наголошують на постійній адаптації системи освіти до нових демографічних викликів. У зв'язку з цим нагальним питанням є вивчення поточних проблем в освітньо-кваліфікаційній сфері України, зіставлення їх з демографічними змінами і трендами на ринку праці та визначення шляхів їх вирішення.

Метою статті є аналіз проблем розвитку освітньо-кваліфікаційного потенціалу в Україні у контексті євроінтеграційного процесу, загальноекономічних і демографічних тенденцій і виявлення напрямів їх подолання.

В економічному зростанні і покращенні якості та рівня життя населення країн-членів ЄС фактор якості людського потенціалу має першочергове значення. Він характеризується рівнем освіти, знаннями, інноваційною активністю, мобільністю працівника на ринку праці.

В Україні останні два десятиліття ознаменувалися суттєвими змінами в соціально-економічному розвитку: відбувся перехід до ринкової економіки та її структурна перебудова, посилилась інтеграція національної економіки у світові ринки в умовах зростаючих глобалізаційних процесів. Ці зміни безпосередньо вплинули на всі сфери життя і діяльності суспільства, передусім на зайнятість і формування ринку праці [1, с. 131].

Згідно з Доповіддю з інклюзивного зростання та розвитку Всесвітнього економічного форуму 2015 р., Україна отримує найкращу оцінку серед усіх країн за своєю групою (група країн з доходами нижче середнього рівня) за рівнем освіти і підвищення кваліфікації, зокрема через високі показники залучення населення до здобуття освіти та її доступності незалежно від рівня доходів, внаслідок чого швидко зростає і розширюється середній клас [2]. Водночас у доповіді підкреслюється необхідність підвищення якості освіти та професійної підготовки для задоволення зростаючих потреб ринку праці, зниження високого рівня безробіття, особливо серед молоді. Не можна не погодитись зі спеціалістами Всесвітнього економічного форуму, які переконані, що без можливостей працевлаштування країна продовжуватиме страждати від «відтоку мізків», коли кваліфіковані спеціалісти шукатимуть роботу в інших країнах [2].

На сьогодні освіта і професійна підготовка є загальноновизначними провідними чинниками економічного розвитку. Професійні навички і знання відіграють центральну роль у поліпшенні результатів роботи й підвищенні продуктивності праці та економічного зростання.

Розвиток освітньо-кваліфікаційного потенціалу як рушійної сили модернізації економіки передбачає використання механізмів регулювання кількісних і якісних аспектів професійної підготовки. Ефективність відтворення освітньо-кваліфікаційного потенціалу залежить від того, наскільки гнучко система освіти реагуватиме на параметри зовнішнього середовища, які не завжди узгоджуються між собою в умовах ринкової економіки. Також розвиток освітнього потенціалу пов'язаний з такою найважливішою функцією освіти, як професійна диференціація і формування соціально-професійних груп, що розрізняються за змістом і умовами праці. Особливу роль виконують кваліфікаційні вимоги, які ставляться до тієї чи іншої професійної ролі – володіння відповідним досвідом, вміннями та компетенціями [3, с. 109]. В Україні 20% компаній вважають недостатні професійні навички працівників основною перешкодою для своєї діяльності і зростання. Водночас, попри те, що компаніям в країні бракує кваліфікованих працівників, багато випускників вищих навчальних закладів не можуть знайти роботи або змушені влаштуватися на роботу, яка не відповідає їх професійним вмінням [4].

Виходячи з таких позицій, слід виділити і проаналізувати низку проблем розвитку освіти в Україні:

1. Недостатнє охоплення дітей дошкільними закладами є важливою складовою погіршення умов демогенерування в Україні, включаючи дітородну діяльність. Як свідчить досвід країн-членів ЄС, рівень охоплення дітей дошкільного віку послугами соціальних служб і центрів корелює з доступністю цих послуг. Тобто в країнах, де створені відповідні умови, відсоток дітей віком від 3 до 6-7 років, охоплених послугами дошкільних закладів, сягає понад 90%, а дітей до 3-х років – 30-60%. У цих же країнах (передусім Франції, Данії, Бельгії, Фінляндії) рівень народжуваності відзначається значно вищий за середній по ЄС [5]. Розвиток системи дошкільного утримання та виховання має бути одним з пріоритетних напрямів впливу на рівень дітородної активності та ефективну реалізацію освітньо-кваліфікаційного потенціалу жінок репродуктивного віку.

2. Демографічні та економічні реалії вимагають оптимізації мережі шкіл, щоб ефективніше використовувати наявні обмежені ресурси для поліпшення якості надання освіти. За меншої мережі ресурси сектору можна перерозподілити на матеріально-технічні засоби, які сприятимуть підвищенню якості освіти [4], що підвищить конкурентоспроможність освітньо-кваліфікаційного потенціалу населення та, відповідно, можливості його реалізації.
3. Нагальною є проблема модернізації і підвищення якості професійно-технічної освіти, що полягає у створенні чіткого механізму взаємодії центральних і регіональних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, навчальних закладів при формуванні державного замовлення на підготовку робітничих кадрів, що у подальшому забезпечить недопущення необґрунтованих витрат на підготовку незатребуваних робітників і збільшення кількості безробітних.
4. Низький рівень заробітної плати працівників галузі освіти призводить до того, що значна кількість працівників вищої школи і академічної науки, поряд з основним заняттям, працює на інших роботах, не реалізуючи свій високий освітньо-кваліфікаційний потенціал. В окремих випадках робота викладача або науковця стає просто його хобі, а основні доходи він отримує в інших сферах діяльності. Тому проблема підвищення оплати праці освітян до такого рівня, щоб вони могли спокійно займатися своєю професійною діяльністю, самовдосконалюватись і підвищувати кваліфікацію є вкрай необхідним завданням [6].
5. Відсутність законодавства про освіту дорослих (неформальну й неофіційну освіту) як невід'ємну складову безперервної освіти призводить до недостатнього розвитку системи освіти впродовж життя.
6. Структурні викривлення в системі вищої освіти пов'язані з:
  - помітним відставанням за часткою випуску фахівців у галузі природничих наук, де генеруються найбільш важливі сучасні проривні технології;
  - тенденцією до істотного скорочення частки випуску фахівців за гуманітарними та мистецькими спеціальностями, які формують культуру людини, – основної продуктивної сили, а також формують світоглядні засади розвитку суспільства: за цією часткою Україна наразі поступається окремим найбільш динамічним в інноваційному аспекті суспільствам більш ніж удвічі;
  - ще більш виразним скороченням частки випуску фахівців у галузі медицини та соціальних програм, де Україна в середньому втричі поступається інноваційно активним країнам: це стовідсотково корелює з одним з останніх місць країни у Європі за станом здоров'я і величезними обсягами бідності та нерозвиненістю цивілізованих норм соціального захисту, поширених у країнах-членах ЄС;
  - виразною гіпертрофією випуску фахівців у галузі суспільних наук, бізнесу і права, на які припадає близько половини всіх студентів українських вищих навчальних закладів. Таке становище диктується зовсім не дефіцитом фахівців у цих сферах, який дійсно спостерігався на початку української незалежності, але давно вже зник і перетворився на продукування полчищ економістів і юристів – часто таких, що мають невисокий професійний рівень [7, с. 11].

Спостерігається подальше зменшення кількості абітурієнтів на фундаментальних наукових, інженерних, математичних, конструкторських, науково-технічних, природничих спеціальностях за рахунок низького рівня шкільної підготовки в межах фізико-природничого та математичного циклу дисциплін, низької трудової та навчальної мотивації, невміння (або відсутності можливості) оцінити співвідношення реального попиту на ринку праці та спеціальності, низьку пізнавальну мотивацію та готовність до систематизованого і складного навчання.

7. Серед проблем забезпечення якості вищої освіти в Україні виділяють відсутність національної концепції якісної вищої освіти, сумісної з Європейською концепцією якості вищої освіти; надмірність і слабкість мережі вищих навчальних закладів, що зумовлює розпорошеність і неефективність використання ресурсів та низьку результативність вищої школи; формальність функціонування громадської складової в державно-громадському управлінні вищою освітою, недостатність повноважень і зацікавленості в усіх причетних сторін: студентів, випускників, викладачів, роботодавців, фахових об'єднань [6]. Таким чином, необхідним є постійне підвищення якості надання освітніх послуг, які сприятимуть підвищенню конкурентоздатності молоді на динамічному ринку праці. Крім кваліфікованих навичок сьогодні необхідно формувати у студентів навички роботи у команді, креативність, критичне мислення, вміння працювати з великими об'ємами інформації, планувати робочий час тощо. Одним із шляхів покращання якості підготовки спеціалістів є посилення взаємодії вищих навчальних закладів і підприємств. Виникає необхідність в укладанні угод між підприємствами та освітніми закладами у напрямі цільової підготовки спеціалістів і забезпечення проходження практики на виробництві [9].
8. Ефективність професійної орієнтації в Україні є дуже низькою. Поясненням цьому є низка факторів, серед яких слід виокремити такі:
- відсутність чіткої регіональної політики професійної орієнтації;
  - державне фінансування заходів з професійної орієнтації вкрай обмежене;
  - недостатніми є стимули для роботодавців брати участь у заходах з професійної орієнтації на їхніх підприємствах [10, с. 76-80].

Негативні тенденції у розвитку освітньої галузі відбивають істотні зміни у структурі суспільних цінностей України, з одного боку, під впливом поширення культури масового споживання (вплив глобалізації та західних стандартів безтурботного життя), а з іншого, – суто пострадянського процесу формування нової суспільної ієрархії, побудованої на визнанні не стільки компетенції, скільки формального статусу особи. Гіпертрофія виробництва економістів і юристів (табл. 1) в Україні приховує в собі небезпечну тенденцію до втрати освітою функції

Таблиця 1

Структура випуску фахівців з вищою освітою в Україні та окремих країнах ЄС
у 2014 р. за даними ЮНЕСКО [14]

Країни	Частка випускників за вказаними напрямками освіти (%)							
	Педагогіка	Гуманітарні науки та мистецькі програми	Суспільні науки, програми бізнесу і права	Природничі науки	Інженерно-технічні науки	Аграрні науки	Медицина та соціальні програми	Сфера послуг
Україна	7,4	7,9	40,1	4,7	20,8	2,8	6,5	8,3
Велика Британія	13,0	16,3	29,8	16,8	8,8	0,9	15,4	1,5
Німеччина	17	12,3	29,0	14,4	20,4	2,0	7,3	3,5
Фінляндія	8,5	13,2	25,2	7,2	20,5	1,9	20,1	5,7
Іспанія	16,2	8,8	26,9	8,5	15,5	1,2	15,1	7,8
Швеція	13,2	6,0	28,6	7,7	18	1,0	22,8	2,7

передачі знань і компетенцій і набуття нею функції надання особі певних статусних ознак. За цих умов неважливо, потрібні реально країні в такій кількості фахівці цього профілю чи ні, адже отримати диплом за цими спеціальностями є більш престижним, а вчений ступінь – важливим доповненням до владних повноважень або бізнес-репутації. А випускати фахівців за природничими спеціальностями

університетам не вигідно, адже попит на них в економіці, ворожій інноваціям, є мінімальним, а освітній процес – дуже складним, таким, що потребує від навчального закладу відповідного кадрового забезпечення, сучасного оснащення та матеріально-технічної бази, а від студентів – значних індивідуальних зусиль. Зрозуміло, що такі параметри структури вищої освіти мають бути змінені, адже вони гальмуватимуть процеси розвитку тих високотехнологічних виробництв, які ще зберігаються в Україні, та освоєння в перспективі нових високотехнологічних сфер економічного розвитку, пов'язаних з новою енергетикою та енергоефективністю, нанотехнологіями, біотехнологіями, у тому числі новими медичними технологіями, що значно подовжують і покращують якість життя населення, новітніми технологіями, що забезпечують екологічно сталий розвиток [7, с. 12].

Ситуація з попитом і пропозицією за окремими професіями на ринку праці України проілюстрована в табл. 2. Відповідно до даних таблиці, можна зробити

Таблиця 2

Попит і пропозиція на ринку праці України у 2015 р., тис. осіб

Групи працівників	Чисельність зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Потреба роботодавців у працівниках, тис. осіб
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	67,1	1,9
Професіонали	43,0	3,8
Фахівці	49,3	2,8
Технічні службовці	30,2	1,2
Працівники сфери торгівлі та послуг	73,8	4,2
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	24,3	0,3
Кваліфіковані робітники з інструментом	48,9	5,2
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою устаткування, складання устаткування та машин	82,4	3,8
Найпростіші професії	71,8	2,7

Розраховано автором за даними [12].

деякі висновки щодо нестачі та / або надлишку кваліфікованих кадрів на ринку праці України. Як бачимо, практично за всіма позиціями чисельність безробітних, які шукають роботу, є значно вищою, ніж кількість запропонованих вакансій. Ця тенденція може служити прикладом надлишку робочої сили, що виник через незбалансованість системи прогнозування розвитку ринку праці. Існує також ще одне спостереження, що прослідковується з цієї таблиці, – найпотрібнішими в Україні, принаймні за офіційними даними, є робітничі професії, ті, які не потребують добре розвинених кваліфікацій, що свідчить про низький технологічний розвиток економіки. Але дані таблиці вказують також на те, що третє місце серед затребуваних груп професій на ринку праці посідають професіонали. Останній факт приводить нас до іншого висновку – про невідповідність навичок, що є цілком типовим для України: як правило, знання та навички випускників, які приходять на ринок праці, не відповідають очікуванням роботодавців.

Деякими з типових прикладів такої невідповідності є:

- відсутність практичних навичок після закінчення навчального закладу;
- відсутність знань про сучасні інноваційні способи виробництва;
- недостатні мовні та комунікативні навички [10, с. 80].

Попри число молодих людей, які щороку випускаються навчальними закладами, ситуація на внутрішньому ринку праці залишається незбалансованою. Через занижену престижність системи професійної освіти, число учнів, які приходять до системи професійно-технічної освіти, щороку зменшується (2015 р. – 304 тис. студентів, 2014 р. – 316 тис., 2013 р. – 391 тис., 2012 р. – 423 тис. студентів). Ця ситуація призводить до структурного дисбалансу на українському ринку праці, де співвідношення осіб, які мають диплом про вищу освіту і диплом про професійну освіту, становить близько 70:30, у той час як аналогічне співвідношення в країнах-членах ЄС не перевищує 40:60 або навіть є меншим [10, с. 79].

Як і більшість європейських країн, сучасна Україна стоїть на роздоріжжі між прийняттям неоліберальної моделі розвитку системи вищої освіти, а відтак неминучої її комерціалізації та можливим посиленням соціалізації цієї сфери в умовах жорсткого обмеження фінансових ресурсів країни.

Необхідно відзначити, що підписання Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС робить український ринок освітніх послуг уразливим для експансивних стратегій багатьох європейських університетів і консорціумів, проте стимулюватиме підвищення конкурентоспроможності вітчизняних ВНЗ на континентальному ринку відповідних послуг.

Особливостями вітчизняного ринку освітніх послуг є:

- надлишкова пропозиція місць у ВНЗ;
- падіння престижності вітчизняної освіти;
- асиметрія при підготовці фахівців (надлишок економістів і юристів, проте незатребуваність інженерних кадрів);
- низький відсоток іноземних студентів з розвинених країн світу;
- слабкий розвиток (застарілість) матеріально-технічної бази;
- активний «відплив інтелекту»;
- конкурентний статус вітчизняних ВНЗ (рейтинги).

Соціальні ризики вітчизняних ВНЗ в умовах євроінтеграції:

- демографічні (низька народжуваність 90-х рр.);
- різна норма витрат на освіту;
- активна міграція викладачів і студентів;
- висока конкуренція з боку провідних західних університетів;
- банкрутство і реструктуризація частини ВНЗ;
- нарощування відмінностей у матеріально-технічній базі ВНЗ.

Подальша ситуація на освітньому ринку значною мірою залежатиме від того, наскільки державні органи влади розширять автономію ВНЗ, а останні скористаються такими змінами на ринку [13].

Попри всі згадані проблеми, необхідно підкреслити, що рівень освіти населення України залишається високим. За кількістю вчених та інженерів на одну особу населення Україна входить в перші 25% провідних країн, але лише 8% експорту країни припадає на продукцію високотехнологічного сектору. Україна входить у 3% найбільш освічених націй світу (4- та серед 133 країн), у 30% країн з найбільш високими оцінками у середній школі [14, с. 331].

Для збереження і підвищення наявного освітньо-кваліфікаційного потенціалу нагальними питаннями залишаються:

1. Модернізація системи освіти в напрямі забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки.

2. Реалізація концепції безперервної освіти впродовж життя (рис. 1).

Модернізація системи освіти є невід'ємною частиною входження України в Європейський освітньо-науковий простір, що стає дедалі більш відчутною і значущою реалією для наукового й освітянського простору України і Централь-

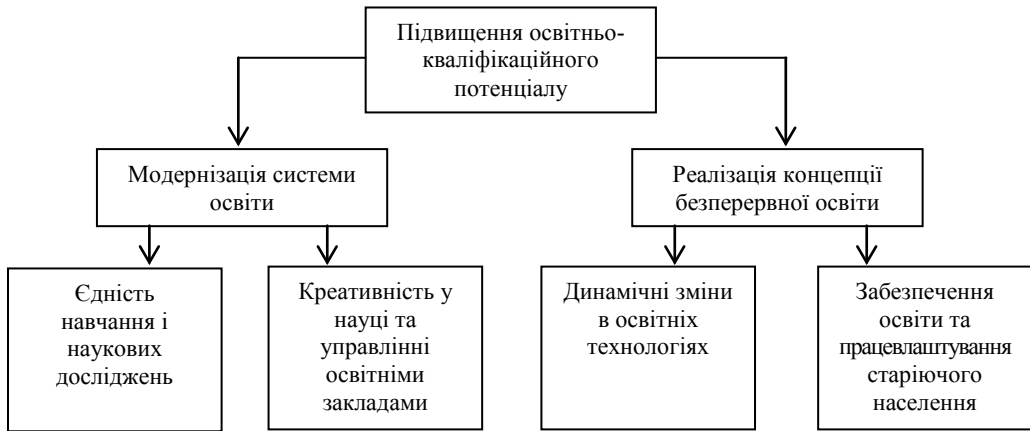

Рис. 1. Схематичні напрями збереження і підвищення освітньо-кваліфікаційного потенціалу населення

но-Східної Європи. Реалізація завдань, передбачених Болонською декларацією, можлива тільки за умов використання, зміцнення і концентрації інтелектуального, культурного, соціального, наукового та технологічного потенціалів України та ближніх сусідів.

Ще на початку XIX ст. відомий німецький учений і громадський діяч Вільгельм фон Гумбольдт запропонував відмовитися від концепції університету як лише навчального центру і депозитарію знань і перейти до концепції «єдність навчання і наукових досліджень», об'єднавши в інституціональних межах університету ці дві функції. У країнах-членах ЄС прийнятий новий об'єднуючий термін «frontier research» – передова наука, тобто наука, яка розвивається в університетах і допомагає розвитку та залученню інновацій [6, с. 29].

Окрім основного принципу єдності науки та навчального процесу з виходом на залучення інновацій та нові навчальні програми, рушійною силою університетів третього тисячоліття має стати креативність. Креативність – це процес, за допомогою якого можна реалізувати впровадження нових концепцій і нових підходів у науці, навчальному процесі та в управлінні університетом. Креативність у науці – це міждисциплінарний і мультидисциплінарний підходи до розв'язання наукових завдань. Креативність у навчальному процесі – це нові методи і методики для стимуляції зацікавленості студентів. Креативність в управлінні університетом – це пошук нових форм і можливостей фінансування, створення в його структурі нових ефективних підрозділів. Структура, системи управління та види діяльності університетів високорозвинутих країн світу показують, що найбільш високий міжнародний імідж мають ті, яким вдалося сформувати та інтегрувати у своїй структурі три системи: освітянську, дослідницьку та інноваційну. Остання виконує роль зближення університету з тією чи іншою виробничою сферою і є базою для розвитку високоінтелектуального бізнесу [6, с. 30].

Небезпідставним є переконання експерта з безробіття серед молоді ОБСЄ Анне Соннет, яка стверджує, що майбутнє за дуальною системою освіти, коли молоді люди за обраною професією отримують знання у двох закладах. З одного боку, це професійна школа або ВНЗ, з іншої – навчальне підприємство. Причому практична (виробнича) частина складає приблизно 2/3 часу навчання. Дуальна система успішно практикується в Німеччині та Австрії, де рівень безробіття серед молоді не перевищує 8% [15, с. 65].

Порівнюючи зазначене з ситуацією в Україні та країнах Центрально-Східної Європи, слід відзначити, що більшість університетів мають потужну систему освітянської діяльності, але їх дослідницька матеріально-технічна база та фінансування науково-дослідних робіт досить слабкі. Тому при розгляді шляхів підвищення освітньо-кваліфікаційного потенціалу України слід мати на увазі потребу у найшвидшому вирішенні зазначених проблем [6, с. 30].

Необхідність реалізації концепції безперервної освіти впродовж життя визначається такими об'єктивними чинниками:

1. Динамічні зміни в освітніх технологіях.
2. Старіння населення.

За прогнозами окремих учених [15, с. 60], фундаментальні зміни в освіті будуть полягати в тому, що навчання вже не буде базуватись на запам'ятовуванні. Передбачається, що в недовгому часі комп'ютери та окуляри Google Glass трансформуються в крихітні лінзи, що нададуть можливість завантажувати усю необхідну інформацію. Уже існують окуляри додаткової реальності, у яких є така функція. Тому через кілька років школярі та студенти на екзаменах зможуть з легкістю шукати відповіді на запитання в Інтернеті – достатньо моргнути – і з'явиться потрібна інформація. З одного боку, непотрібно буде перевантажувати мозок непотрібними знаннями, основний відсоток яких, як показує практика, потім не використовується. З іншого, – звільнений розумовий резерв переорієнтується на розвиток здатності думати, аналізувати, аргументувати і приймати в результаті правильні рішення [16]. Тому швидка адаптація до постійних технологічних новацій є першочерговим завданням усіх освітніх закладів.

Старіння населення є наступним імперативом для розвитку системи освіти. У суспільстві, яке старіє, розширювати весь спектр можливостей літніх осіб, у тому числі і можливостей з працевлаштування та професійного розвитку, покликана саме система освіти протягом життя. Навчання впродовж життя є не лише засобом забезпечення конкурентоздатності працівників в умовах інноваційного розвитку, але й певною мірою засобом вирішення проблеми соціального виключення літніх осіб, їх інтеграції у нові суспільно-економічні структури шляхом забезпечення їм рівних можливостей доступу до знань, необхідних, щоби посісти гідне місце у суспільстві. Адже швидка зміна техніко-технологічних характеристик виробництва та його структури, скорочення терміну дії знань, умінь і навичок зумовлюють вельми ймовірне витіснення на периферію суспільного життя представників застарілих, а то й просто неінноваційних професій, а також осіб, які не поновлюють свої знання. З одного боку, набуття досвіду, знань, розвиток освітньо-професійних спроможностей є, по суті, функцією віку індивідів, з іншого, – «постійна й безперервна технологічна революція перетворює набуті знання і засвоєні звички з блага на тягар і швидко скорочує термін життя корисних навичок...» [16, 17]. Отже, дедалі більшого значення набуває власне здатність до засвоєння і оновлення знань, сприйнятливість щодо інновацій, легкість «звільнення» від застарілих знань і навичок — те, що можна умовно назвати освітньо-професійною гнучкістю. Звісно, така гнучкість, схильність до соціально-професійної мобільності, здатності сприймати необхідність суттєвих змін у своїй трудовій біографії як закономірне явище значною мірою визначається психологічними особливостями індивідів. Однак не варто ігнорувати і природні вікові труднощі адаптації до нововведень, швидкого засвоєння нових знань, тобто зазвичай практично неминучу втрату елементів згаданої освітньо-професійної гнучкості й мобільності з віком. У зв'язку з цим пристосування старіючого у демографічному плані населення до прискореного темпу соціально-економічного життя, формування і збереження тих якостей, що дають змогу забезпечити стає економічне зростання на основі інноваційної моделі розвитку, становить суттєву демо економічну проблему [17, с. 39-40].

Виходячи з означених проблем, двома основними напрямками підвищення освітньо-кваліфікаційного потенціалу є:

- розробка та впровадження системи безперервної освіти населення;
- створення додаткових можливостей освіти і підвищення кваліфікації для людей похилого віку.

Забезпечення доступу людей старшого віку до освіти як такої та до професійної підготовки (перепідготовки) є надзвичайно актуальним, оскільки стимулює інтелектуальну діяльність, розвиває нові навички та здібності, сприяє збереженню самостійності та ствердженню їх гідності, а також є однією з передумов збереження трудової й життєвої активності людей похилого віку, подолання негативних стереотипів щодо старіння. До того ж освіту пенсіонерів часто небезпідставно розглядають як одну з форм їхньої соціальної реабілітації.

Стосовно нашої країни слід окремо наголосити на такому зумовлюваному старінням населення викликові економічного характеру як старіння робочої сили за умов її недостатньої освітньо-професійної гнучкості та слабого розвитку інститутів і традицій самоосвітньої діяльності, неперервної освіти впродовж життя. Усе це загрожує уповільненням оновлення знань та ідей, гальмуванням науково-технічного прогресу. Через прогресуюче старіння населення для нашої країни особливо актуальним є розвиток системи передпенсійного навчання, що забезпечувала б адаптацію літніх осіб до активного суспільного життя після виходу на пенсію. Загалом же для нашої країни навчання літніх людей є інноваційним проектом, що має на меті впровадження та практичну реалізацію принципу навчання впродовж усього життя [17, с. 40]. Ефективне застосування механізму безперервного навчання дозволить підвищити освітньо-кваліфікаційний потенціал населення загалом, у якому частка літніх осіб є значною, і забезпечувати ефективну його реалізацію на ринку праці.

Необхідно відзначити, що вирішення проблеми ефективної зайнятості літніх осіб в Україні більш проблематичне, порівняно з країнами-членами ЄС, через архаїчну структуру економіки, переважання традиційних низькотехнологічних і працездатних виробництв, поширення застарілих технологій та устаткування, шкідливих або важких умов праці, що не сприяє довготривалому збереженню здоров'я і працездатності. Водночас мобілізація трудового потенціалу літніх людей є надзвичайно важливим завданням в умовах старіння населення та скорочення пропозиції робочої сили, тож політика мотивації економічної активності літніх людей має включати як заходи пенсійної реформи, так і заходи сприяння зайнятості, що є перспективним напрямом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення : науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
2. The Inclusive Growth and Development Report 2015 / World Economic Forum. – Geneva, 2015. – 95 p. – Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/Media/WEF_Inclusive_Growth.pdf
3. Близнюк В. В. Людський потенціал: особливості формування для модернізації // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 106-116.
4. Партнерство Світовий банк – Україна. Огляд програм в країні / Світовий банк. – 2015, квітень. – Режим доступу: <http://pubdocs.worldbank.org/en/864411453869177415/Ukraine-Snapshot-uk.pdf>
5. Семенець-Орлова І. А. Практика сімейної політики у Європейському Союзі та деякі соціальні ініціативи Європарламенту / І. А. Семенець-Орлова // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Наукова думка європейського континенту» (Прага, Чехія, 27 листопада – 5 грудня 2010 р.). – Прага: Education and Science, 2010. – Т. 19. Філософія. Політологія. – С. 97-101. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Politologia/74869.doc.htm
6. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія / наук. ред. Ф. Г. Ващук ; Закарпатський державний університет. – Ужгород, 2011. – 559 с.

7. Сіденко В. Імперативи системного реформування української економіки крізь призму асоціації України з ЄС / В. Сіденко // Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування / Центр Разумкова. – Київ, 2014. – 60 с. – С. 5-20. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_101114_NNN.pdf
8. Системні вади ринку праці та пріоритети його реформування : аналітична доповідь / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, О. О. Кочемировська ; [наук. ред. Я. А. Жаліло] ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – К., 2010. – 72 с.
9. Лыч Л. М. Эффективность воспроизведения трудового потенциала Украины : [монография] / Л. М. Лыч. – К.: Энергия плюс, 2007. – 212 с.
10. Попа А. Дослідження та аналіз вакансій і потреб у кваліфікованих кадрах у країнах ЄС, Республіці Молдова та в Україні [Research and Analysis of Vacancies and the Need for Skilled Workers in the EU, Moldova and Ukraine] / А. Попа, Р. Колишко, Н. Попова, Ф. Панзіка ; Міжнародна організація праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, 2013. – 137 с. – Режим доступу: http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/2013/113B09_348_ukra.pdf
11. Distribution of tertiary graduates by field of study / UNESCO Institute of Statistics. – 2016. – Retrieved from <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=163>
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
13. Лыч Л. І. Соціальні ризики вступу України до зони вільної торгівлі : аналітична записка / Л. І. Лычук ; Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України. – 2014. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Sites/ResearchInstitution/Pages/default.aspx?ffn1=EDRPOU&fft1=Eq&ffv1=26200920>
14. Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні : навч. посіб. для студ. ВНЗ / І. В. Артьомов [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України, Закарпатський державний університет. – Ужгород: Ліра, 2009. – 656 с.
15. Громова Т. Учеба уже не будет базироваться на запоминании / Т. Громова // Власть денег. – 2014. – № 31-35. – С. 58-66
16. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
17. Населення України. Імперативи демографічного старіння / Е. М. Лібанова та ін. ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К.: АДЕФ-Україна, 2014. – 288 с.

References

1. Onikiyenko, V. V. (2013). *Rynok pratsi ta sotsial'nyy zakhyst naselessya Ukrayiny: retroanaliz, problemy, shlyakhy vyrishennya* [Labor market and social protection of the population of Ukraine: retro-analysis, problems, solutions]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
2. World Economic Forum (2015). *The Inclusive Growth and Development Report 2015*. Geneva. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/Media/WEF_Inclusive_Growth.pdf
3. Blyznyuk, V. V. (2011). Lyuds'kyu potentsial: osoblyvosti formuvannya dlya modernizatsiyi [Human potential: peculiarities of formation for modernization]. *Ekonomika i prohnozuvannya – Economy and Forecasting*, 4, 106-116. [in Ukrainian].
4. World Bank (2015, April). Partnerstvo Svitovyy bank – Ukrayina. Ohlyad program v krayini [Partnership World Bank – Ukraine. Review of programs in the country]. Retrieved from <http://pubdocs.worldbank.org/en/864411453869177415/Ukraine-Snapshot-uk.pdf> [in Ukrainian]
5. Semenets-Orlova I.A. (2010). Praktyka simeinoi polityky u Yevropeiskomu Souizi ta deiaki sotsialni initsiatyvy Yevroparlamentu [Practice of Family Policy in EU and some social Initiatives of European Parliament] / I.A. Semenets-Orlova. In Materials of VI International scientific-practical conference “The scientific opinion of the European continent” (Prague, Czech Republic, 2010, November 27 – December 5). Prague: Education and Science: Vol. 19. Philosophy. Politology (pp. 97-101). Retrieved from http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Politologia/74869.doc.htm [in Ukrainian].
6. Vashchuk, F. H. (Ed.) (2011). *Intehratsiya v yevropeys'kyu osvitniy prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy* [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects]. Uzhgorod: Transcarpathian State University. [in Ukrainian].
7. Sidenko, V. (2014) Imperatyvy systemnoho reformuvannya ukraiyins'koyi ekonomiky kriz' pryzmu asotsiatsiyi Ukrayiny z YeS [Imperatives of systemic reforming the Ukrainian economy in the light of association of Ukraine with EU]. In *Ukrayina-2014: sotsial'no-ekonomichna kryza ta poshuk shlyakhiv reformuvannya* [Ukraine 2014: the socio-economic crisis and searching for ways of reforming] (pp. 5-20). Kyiv: Razumkov Centre. Retrieved from http://www.razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_101114_NNN.pdf [in Ukrainian].
8. Pyschulina, O. M., Koval, O. P., Kochemyrovska, O. O., Zhalilo, Y. A. (Ed.) (2010). *Systemni vady rynku pratsi ta priorytety yoho reformuvannya* [Systemic flaws of labor market and priorities for its reforming] (Analytical report). Kyiv: National Institute of Strategic Studies in Ukraine. [in Ukrainian].
9. Ilyich, L. M. (2007). *Efektynnist' vidvorennya trudovoho potentsialu Ukrayiny* [Efficiency of reproduction of labor potential of Ukraine]. Kyiv: Energy Plus. [in Ukrainian].

10. Popa, A., Kolyshko, R., Popova, N., & Panzika, F. (2013). *Doslidzhennya ta analiz vakansiy i potrebi u kvalifikovanykh kadrah u krayinakh YeS, Respubliki Moldova ta v Ukraini* [Research and analysis of vacancies and the need for skilled workers in the EU, Moldova and Ukraine]. Budapest: International Labour Organization, Support Group on Decent Work, ILO Bureau for Central and Eastern Europe. Retrieved from http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/2013/113B09_348_ukra.pdf [in Ukrainian].
11. UNESCO Institute of Statistics (2016). Distribution of tertiary graduates by field of study. Retrieved from <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=163>
12. Official website of State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Ilchuk, L. I. (2014). *Sotsial'ni ryzyky vstupu Ukrainy do zony vil'noyi torhivli* [Social risks of Ukraine's accession to Free Trade Zone] (Policy Briefing). Kyiv: Centre of Advanced Social Studies of the Ministry of Social Policy of Ukraine and NAS of Ukraine. Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/UA/Sites/ResearchInstitution/Pages/default.aspx?ffn1=EDRPOU&ffl1=Eq&ffv1=26200920> [in Ukrainian].
14. Artyomov, I. V., & et al. (2009). *Mekhanizmy rehulyuvannya intehratsiynykh protsesiv v Ukraini* [Regulatory mechanisms of integration processes in Ukraine] (Textbook for university students). National Academy of Public Administration, Transcarpathian State University. Uzhhorod: Lira. [in Ukrainian].
15. Hromova, T. (2014). *Ucheba uzhe ne budet bazirovat'sya na zapominanii* [Learning will no longer be based on memorization] / T. Hromova. *Vlast' deneg – Power of money*, 31-35, 58-66. [in Russian].
16. Bauman, Z. (2002). *Individualizirovannoye obshchestvo* [Individualized Society] (Trans. from English). Moscow: Logos. [in Russian].
17. Libanova, E. M., & et al. (2014). *Naseleennya Ukrainy. Imperatyvy demografichnoho starinnya* [Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging]. Kyiv: ADEF-Ukraine, Institute for Demography and Social Studies n.a. M.V. Ptukha NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Martynova L. B. Effective implementation of education and qualification potential of population under demographic changes.

The article highlights the problems of development and effective implementation of education and qualification potential of the population.

In Ukraine the last two decades witnessed significant changes in the socio-economic development: the transition to a market economy and its restructuring, increasing integration of national economies into the world markets in terms of strengthening globalization. These changes directly impact all the spheres of life and society, especially the employment and labor market development.

Thus the purpose of the article is to analyse the problems of education in Ukraine in the context of the European integration process and overall economic and demographic trends and to identify areas of overcoming them.

The effectiveness of education and qualification potential reproduction depends on how flexible education system is in response to the parameters of the environment that are not always consistent with each other in a market economy. The lack of coverage of children with pre-school institutions, the problem of optimizing the network of schools, the problem of modernizing and improving the quality of vocational training, low salaries of workers in education, insufficiently developed system of continuous education, structural distortions in higher education, the problem of providing high quality training, low efficiency of professional orientation are the main problems of education and qualification potential in Ukraine.

Modernization of the education system towards ensuring its quality according to the latest scientific achievements and implementation of the concept of lifelong learning are the urgent issues to maintain and enhance existing education and qualification potential. The need to implement the concept of lifelong learning is determined by such objective factors as the dynamic changes in education technologies and population aging.

Population aging is a particular imperative for the development of the education system. Ensuring access of seniors to education and training stimulates their intellectual activity, developing new skills and capabilities, contributes to the independence and assertion of their dignity and acts as a prerequisite for the preservation of employment and vitality of older people, overcoming negative stereotypes about aging. Thus, the two main areas of education and qualification improvement are the development and implementation of continuous education of the population; the creation of additional educational opportunities and training for the elderly.

Effective use of the mechanism of lifelong learning will improve education and qualification potential of the population in general, where the share of older persons is significant, and ensure its effective implementation in labor market.

Keywords: human potential, education and qualification potential, lifelong learning, population aging, labor market.

*Мартинова Лілія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету (e-mail: liliamartynova3@gmail.com).
Martynova Liliya Borysivna – Ph.D. (Philol.), Assoc. Prof., Doctoral Postgraduate of the Department of international economic relations of the Khmelnytskyi National University.*

Надійшло 01.10.2016 р.